

Cultures at War: The Cold War and Cultural Expression in Southeast Asia

พงษ์พันธ์ ยอมิน*

Pongpan Yomin

การศึกษาเกี่ยวกับภาวะสงครามเย็นในปัจจุบันมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง โดยมีการขยายขอบเขต มุมมอง หรือกรอบการศึกษาไปสู่ประเด็นใหม่ ๆ ที่มีลักษณะหลากหลายมิติมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลพวงจากการ สิ้นสุดของภาวะสงครามเย็นอย่างเป็นทางการในต้นทศวรรษ 1990 เป็นเหตุให้นักวิชาการทั่วทุกมุมโลกสามารถ เข้าถึงข้อมูลได้หลากหลาย รวมถึงมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันได้โดยตรงจนเกิดการสร้างสรรค์ความรู้หรือ มุมมองทางวิชาการใหม่ ๆ นอกจากนี้ ปัจจัยเสริมที่มีส่วนกระตุ้นความสนใจเกี่ยวกับสงครามเย็นในวงวิชาการ ปัจจุบันยังเป็นผลจากการที่เอกสารรัฐยุคสงครามเย็นเริ่มได้รับการเปิดเผยสู่สาธารณชนในระยะหลัง จนกลายเป็น วัตถุตีพิมพ์ใหม่ ๆ ที่มีส่วนต่อการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับสงครามเย็นในปัจจุบัน

ในแวดวงวิชาการไทย งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาวะสงครามเย็นส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาในด้าน การเมือง เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยปรากฏการศึกษาทั้งที่เกี่ยวข้องกับบริบทการเมืองโลก หรือศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาวะสงครามเย็นกับประเทศไทยในแง่มุมต่าง ๆ แต่ในวงวิชาการต่างประเทศนั้น แม้ว่างานศึกษากระแสหลัก คือการศึกษาในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจะยังคง มี สัดส่วนในปริมาณมาก แต่ทว่าในระยะหลัง การศึกษาเกี่ยวกับสงครามเย็นได้ขยายขอบเขตออกไปสู่การศึกษาในมิติ ด้านสังคมและวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น โดยมีการประยุกต์ทฤษฎี แนวคิด หรือกรอบการศึกษาใหม่ ๆ ทางสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มาใช้ศึกษามิติทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมโลกในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งได้รับผลกระทบจาก บรรยากาศทางการเมือง และภูมิปัญญาภายใต้บริบทของยุคสงครามเย็น

หนังสือเรื่อง Cultures at War: The Cold War and Cultural Expression in Southeast Asia เล่มนี้ เป็น งานทางวิชาการอีกเล่มหนึ่งที่ทำให้ความสนใจกับสงครามเย็นในมิติเชิงวัฒนธรรม โดยเป็นหนังสือรวบรวมบทความ วิชาการที่ศึกษาการแสดงออกทางวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้

* นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สุขุมวิท 23 เขตวัฒนา กรุงเทพฯ 10110

บรรยากาศทางการเมืองและสังคมโลกยุคสงครามเย็น เช่น ภาพยนตร์ นิตยสาร เรื่องสั้น นวนิยาย และการแสดงละคร เป็นต้น หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์โดยโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยคอร์เนล บรรณาธิการคือ โทนี เดย์ (Tony Day) และมายา เอช ที เลียม (Maya H. T. Liem) มีบทความทั้งหมด 10 บทความ บทความส่วนใหญ่ศึกษาการเมืองวัฒนธรรมในยุคสงครามเย็น ขณะที่ส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยที่ยังแสดงออกถึงผลพวงจากความขัดแย้งในอดีต

ในบทนำ โทนี เดย์ (Tony Day) บรรณาธิการร่วม กล่าวถึงหนังสือว่าเป็นการศึกษาผลกระทบของสงครามเย็นที่มีต่อผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในมิติทางวัฒนธรรม แต่ลักษณะร่วมกันที่สำคัญของบทความซึ่งทำให้หนังสือเล่มนี้มีความแตกต่างกับงานเขียนเล่มอื่น ๆ อยู่ที่ความพยายามเสนอกรอบการวิเคราะห์ที่แตกต่างออกไปจากงานเขียนเชิงวัฒนธรรมสงครามเย็นในแบบเดิม ซึ่งมักจะพยายามนำเสนอความแตกต่างทางการเมืองหรืออุดมการณ์ระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาในลักษณะขัดตรงข้ามที่มีการกำหนดไว้ก่อนล่วงหน้าหรือมีค่านิยมขอบเขตอย่างแน่นอนและตายตัว มากกว่าการปรากฏลักษณะย้อนแย้ง ความพยายามเจาะต่อตรงและลักษณะการผสมผสานทางความคิด ซึ่งบ่อยครั้งได้ทำให้พรมแดนทางภูมิปัญญาอย่างที่ปรากฏในบริบทการเมืองโลกยุคสงครามเย็นไม่สามารถแบ่งแยกออกได้อย่างชัดเจนอีกต่อไป บทความในหนังสือเล่มนี้จึงพยายามนำเสนอธรรมชาติของยุคสงครามเย็นผ่านการวิเคราะห์วัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบ โดยไม่ใช่เพียงแค่ในฐานะการสะท้อนปฏิกิริยาตอบสนองของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีต่ออุดมการณ์รวมถึงแรงกดดันจากสถานการณ์ทางการเมืองยุคสงครามเย็นเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการนำเสนอวัฒนธรรมในฐานะภาพสะท้อนความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาของผู้คนในภูมิภาคนี้ ซึ่งในบางมิตินั้นก็แทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์สงครามเย็นในบริบทการเมืองโลก ทั้งนี้ผู้เขียนเห็นว่าตัวอย่างของวัฒนธรรมที่เลือกนำมาศึกษามักจะเกี่ยวข้องกับภาวะความยุ่งเหยิงทางวัฒนธรรมและการแสวงหาตัวตนของผู้คนในรัฐชาติหลังสมัยอาณานิคมมากไปกว่าการเป็นผลิตผลจากความคิดทางการเมืองกระแสหลักของโลกยุคสงครามเย็น

บทความแรกของฟรานซิสโก เบร์นิเตซ (Francisco Bernitez) เป็นการศึกษาภาพยนตร์จากประเทศฟิลิปปินส์ 3 เรื่องที่สร้างระหว่าง ปี ค.ศ. 1953 – 1957 โดยผู้กำกับลัมเบร์โต อเวลลানা (Lamberto Avellana, 1915 – 1991) ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะภาพยนตร์ชาวฟิลิปปินส์ แม้ว่าภาพยนตร์ทั้ง 3 เรื่อง คือ Huk sa Bagong Pamumuhay (1953) Anak Dalita (1956) และ Badjao (1957) มีภาพรวมของการเป็นสื่อเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์รัฐคือการเผยแพร่แนวคิดเสรีนิยม ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือการนำเสนอเอกภาพของชนกลุ่มต่าง ๆ ภายในชาติ ผู้เขียนเสนอว่าภาพยนตร์ดังกล่าวไม่ได้สะท้อนอิทธิพลของอุดมการณ์สงครามเย็นอย่างเต็มตัว แต่ทว่าเป็นความพยายามสร้างอัตลักษณ์ของชาวฟิลิปปินส์ขึ้นใหม่ในฐานะผู้มีเสรีภาพที่ไม่ได้ยึดโยงกับการแบ่งขั้วทางอุดมการณ์ใดๆ อย่างโจ่งแจ้ง ตัวเอกในภาพยนตร์จึงถูกสร้างเป็นปัจเจกชาติ เคารพกฎหมาย เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ยึดมั่นคุณค่าของจารีตประเพณีและต่อต้านการแสวงหาผลประโยชน์ของต่างชาติไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของลัทธิคอมมิวนิสต์หรืออำนาจเงินตราในระบบทุนนิยม

บทความของ ไมเคิล บอดเดน (Michael Bodden) เป็นการศึกษากิจกรรมการแสดงละครของ องค์การ Lekra หรือ สถาบันวัฒนธรรมประชาชน (People's Cultural Institute) ซึ่งเป็นหน่วยงานวัฒนธรรมเครือข่ายของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย ในเขตตอนเหนือของเกาะสุมาตรา ช่วงระยะเวลาระหว่าง ค.ศ. 1955 – 1965 ผู้เขียนเสนอว่าแม้ว่าจะเป็นกิจกรรมการแสดงที่ดำเนินการโดยองค์การเครือข่ายของพรรคคอมมิวนิสต์ แต่องค์ประกอบต่างๆ ที่ปรากฏให้เห็นในการแสดงก็ได้สะท้อนภาพอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างสุดโต่ง ละครเหล่านี้ก็กลับพยายาม

สะท้อนภาพสำนึกชาตินิยม การให้ความสำคัญกับจารีตประเพณี และความพยายามในการสร้างอัตลักษณ์และวัฒนธรรมร่วมกันของชุมชนหลากหลายในชาติ โดยมีการใช้รูปแบบการนำเสนอผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมกับศิลปะการละครแบบตะวันตก สาระสำคัญดังกล่าวจึงไม่ได้แตกต่างไปจากการโฆษณาชวนเชื่อทางอุดมการณ์ขององค์การอนุรักษ์นิยมฝ่ายขวาที่เป็นคู่แข่งกันกันในเชิงการเมืองวัฒนธรรมอย่างเข้มข้นแต่อย่างใด แม้กระทั่งในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1964 - 1965 ที่สังคมอินโดนีเซียเกิดการแตกข้อัอย่างรุนแรงระหว่างฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย กิจกรรมการแสดงในเกาะสุมาตราตอนเหนือก็มีได้สะท้อนเส้นแบ่งทางอุดมการณ์ยุคสงครามเย็นที่มีพรมแดนอย่างที่มีความแน่นอนและตายตัว

บทความของ เบตริง เหยิน-บีทตี้ (Boitran Huynh-Beattie) เป็นการศึกษาศิลปินและการสร้างงานศิลปะในเวียดนามใต้สมัยสงครามเวียดนาม ระหว่าง ค.ศ. 1954 - 1975 ผู้เขียนอธิบายว่าภายใต้ระบอบการปกครองในเวียดนามใต้ บรรยายกาศของสงครามกลางเมืองและอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาได้ส่งผลกระทบต่อการสร้างผลงานศิลปะ การที่ศิลปินในเวียดนามใต้มีเสรีภาพในการศึกษาและการสร้างสรรค์ผลงานมากกว่าเวียดนามเหนือซึ่งรัฐควบคุมอย่างเข้มงวดเป็นเหตุให้ศิลปินเกิดความพยายามสร้างชิ้นงานเพื่อสุนทรีย์ศิลป์ แสดงออกถึงการแสวงหาสันติภาพ ความรัก ความฝัน ความหวัง การวางตัวเป็นกลาง รวมถึงการต่อต้านสงคราม โดยไม่ผลิตผลงานเพื่อรับใช้อุดมการณ์ทางการเมืองโดยตรงเช่นศิลปินในเวียดนามเหนือ

บทความของ ซีมอน คริก (Simon Creak) เป็นการศึกษาการสร้างเสริมสุขภาพพลเมือง ผ่านวัฒนธรรมการออกกำลังกาย การเล่นและการแข่งขันกีฬา รวมถึงการจัดการเรียนการสอนพลศึกษาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวภายหลังการปฏิวัติสังคมนิยมในปี ค.ศ. 1975 ผู้เขียนตั้งคำถามต่อความสำคัญของวัฒนธรรมการเสริมสร้างความแข็งแรงทางร่างกาย (Physical Cultures) ที่มีต่อการปลูกฝังอุดมการณ์รัฐ โดยเสนอว่า การเสริมสร้างสุขภาพพลเมืองด้วยวิธีการต่างๆ นั้นเป็นส่วนสำคัญของความพยายามปลูกฝังอุดมการณ์ให้แก่ประชาชนเพื่อสร้างสังคมใหม่ตามแนวทางสังคมนิยม รัฐจึงต้องการสร้างคนใหม่ที่ถึงพร้อมด้วยการมีสุขภาพแข็งแรง มีความรักชาติและการสมานานอุดมการณ์ปฏิวัติ แนวคิดดังกล่าวนำไปสู่โครงการจำนวนมากภายใต้ระบอบใหม่ที่ส่งเสริมการออกกำลังกายและเสริมสร้างสุขภาพพลเมืองซึ่งมีระดับความสำเร็จแตกต่างกันออกไป

ในบทความเรื่อง "Still Stuck in the Mud: Imagining World Literature during the Cold War in Indonesia and Vietnam" โดย โทนี เดย์ (Tony Day) บรรณาธิการร่วม ได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับเส้นแบ่งของขั้วอุดมการณ์ระหว่าง "ฝ่ายซ้าย" และ "ฝ่ายขวา" ในยุคสงครามเย็น โดยการสำรวจบรรยากาศในแวดวงวรรณกรรมอินโดนีเซียและเวียดนามในทศวรรษ 1950 ผู้เขียนแสดงให้เห็นถึงภาวะทับซ้อนและการก้าวข้ามเส้นแบ่งทางความคิดของยุคสงครามเย็น ผ่านการถกเถียงเรื่องเสรีภาพของนักเขียนระหว่างการสร้างงานเพื่อสุนทรีย์หรือการรับใช้สังคมและลักษณะคตินิยมสากล (Cosmopolitanism) อันปรากฏให้เห็นจากการแปลผลงานของนักเขียนจากสหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต และสาธารณรัฐประชาชนจีน

บทความของโบ โบ (Bo Bo) เป็นการศึกษาในนิตยสารเมียวดี (Myawaddy) นิตยสารของกองทัพพม่า (Tatmadaw) ตั้งแต่เริ่มจัดพิมพ์ในปีแรกคือปี ค.ศ. 1952 จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1958 ซึ่งเกิดการทำรัฐประหารและเป็นเหตุให้กองทัพพม่าเข้ามาปกครองประเทศชั่วคราวก่อนที่จะทำการรัฐประหารอีกครั้งในปี ค.ศ. 1962 อันมีผลนำไปสู่การสถาปนาอำนาจปกครองแบบเบ็ดเสร็จหลังจากนั้น ผู้เขียนอธิบายบริบทของการเกิดนิตยสารฉบับนี้ว่าถือกำเนิดมาท่ามกลางการเผชิญหน้าทางการเมืองระหว่างกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ที่ต่อต้านรัฐบาลและคุกคามการดำรงอยู่ของสหภาพพม่า ทั้งขบวนการคอมมิวนิสต์และการเคลื่อนไหวต่อต้านของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมไปถึงกองกำลังก๊กมินตั๋ง

บางส่วนของเข้ามาในพม่าหลังการปฏิวัติจีน นิตยสารเมียวดีจึงเป็นกระบอกเสียงสำคัญของกองทัพ โดยเป็นพื้นที่ที่ทั้งโฆษณาชวนเชื่อความสำคัญของกองทัพ การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และการปลุกฝังเอกภาพของชนกลุ่มต่าง ๆ ในชาติ นอกจากนี้ เมียวดียังเป็นพื้นที่ให้ปัญญาชนของกลุ่มอนุรักษนิยมและภายในกองทัพได้พัฒนาความคิดจนเกิดการพัฒนาไปสู่อุดมการณ์เรื่องหนทางพม่าสู่สังคมนิยม (Burmese Way to Socialism) ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐภายหลังจากรัฐประหาร ค.ศ. 1962 เป็นต้นมา

ในบทความของราเชล แฮร์ริสัน (Rachel Harrison) ผู้เขียนสำรวจภาพยนตร์ไทยระหว่างปลายทศวรรษ 1950 ถึงทศวรรษ 1970 โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในสหรัฐอเมริกา กับ “หนังบู๊” ไทยร่วมสมัยดังกล่าวโดยให้ความสำคัญกับอาชีพการแสดงและภาพยนตร์ชุด “อินทรีสีแดง” ซึ่งนำแสดงโดยมิตร ชัยบัญชาเป็นพิเศษ ผู้เขียนเสนอว่าภาพยนตร์ไทยยุคดังกล่าวมีการนำเสนอภาพ “ภัยคอมมิวนิสต์” ที่แตกต่างออกไปจากความหวาดกลัว “ลัทธิคอมมิวนิสต์” ในสหรัฐอเมริกายุคทศวรรษ 1950 ในกรณีของไทยนั้น “ภัยคุกคาม” ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทยมีลักษณะกำกวม ไม่ได้มุ่งเน้นที่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์โดยตรง แต่ให้น้ำหนักมากกว่ากับความวิตกกังวลต่อภัยจากคนจีนผู้ถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” ในสังคมไทย ซึ่งไม่เพียงเป็นภัยคุกคามต่อเอกภาพทางการเมืองและความมั่นคงของประเทศชาติ แต่ยังหมายรวมถึงการเป็นอันตรายต่ออัตลักษณ์ความเป็นไทย

บทความของเจนนิเฟอร์ ลินด์เซย์ (Jennifer Lindsay) ศึกษาการจัดงานเทศกาลวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (South-East Asia Cultural Festival) ในปี ค.ศ. 1963 ณ นครลียงคโปร ผู้เขียนเสนอว่า ผู้จัดงานได้พยายามนำเสนองานแสดงวัฒนธรรมในฐานะสะพานเชื่อมความแตกต่างและสร้างสำนึกร่วมกันภายในกลุ่มประเทศร่วมค่ายอุดมการณ์โลกเสรี ยิ่งไปกว่านั้น การจัดงานดังกล่าวยังเป็นความพยายามเพื่อสนับสนุนสำนึกเรื่องพหุวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในลียงคโปร ซึ่งนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1963 พรรคการเมืองรัฐบาลพยายามรณรงค์ให้กลุ่มเชื้อชาติต่าง ๆ สนับสนุนให้ลียงคโปรที่กำลังเป็นเอกราชรวมตัวเข้ากับสหพันธรัฐมาเลเซียที่มีกำหนดก่อตั้งในวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1963

สองบทความสุดท้ายเป็นการศึกษาอิทธิพลของความขัดแย้งในยุคสงครามเย็นที่ยังส่งผลกระทบต่อความคิดผู้คนปัจจุบัน โดยบทความของ เจียะเจิงกู (Gaik Cheng Khoo) ศึกษาการนำเสนอภาพแทนของขบวนการฝ่ายซ้ายมลายาในสารคดีและภาพยนตร์อิสระในมาเลเซีย ระหว่างปี ค.ศ. 2003 – 2007 และบทความของบารบารา แฮตลีย์ (Barbara Hatley) ศึกษาการนำเสนอผลกระทบจากเหตุการณ์ 30 กันยายน ค.ศ. 1965 ในภาพยนตร์ สารคดี และการแสดงละครเวทีภายในสังคมอินโดนีเซียในปัจจุบัน บทความทั้งสองชี้ให้เห็นถึงความพยายามของคนรุ่นใหม่ในการใช้สื่อแขนงต่าง ๆ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนที่เคยมีบทบาทและความสำคัญต่อพัฒนาการของประเทศไทย แต่ถูกทางการรัฐกัดกันออกจากพื้นที่ความทรงจำร่วมเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองตั้งแต่ยุคสงครามเย็นให้กลับขึ้นมาในพื้นที่ในความทรงจำของสังคมอีกครั้งหนึ่ง โดยบ่อยครั้งที่ความทรงจำ เรื่องเล่าหรือประวัติศาสตร์ทางเลือกในสื่อแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ มีลักษณะของการสร้างคำอธิบายใหม่ที่ขัดแย้งวาทกรรมกระแสหลักของทางการ หรือบางครั้งก็เป็นความพยายามสร้างพื้นที่ความทรงจำให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ มีที่ยืนในพื้นที่ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน

หนังสือเล่มนี้ฉายภาพให้เห็นถึงบรรยากาศของโลกยุคสงครามเย็นที่มีผลต่อสภาพสังคม วัฒนธรรมและความคิดของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างของวัฒนธรรมที่นำมาศึกษาก็มักจะแสดงออกถึงลักษณะกำกวมระหว่างการเป็นบทสะท้อนของอุดมการณ์ยุคสงครามเย็นกับการเป็นบทสะท้อนความเคลื่อนไหวทางความคิดของผู้คนหลังสมัยอาณานิคม หนังสือเล่มนี้จึงมีความโดดเด่นในการชี้ให้เห็นถึง ภาวะทับซ้อน ความ

คลุมเครือ และความไม่สอดคล้องกับแบบแผนความคิดของอุดมการณ์สงครามเย็นของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หนังสือจึงน่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับผู้สนใจสำรวจกรอบการศึกษา มุมมองและระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาสงครามเย็นเชิงสังคมวัฒนธรรม เช่นเดียวกับผู้สนใจประวัติศาสตร์ด้านความคิดและวัฒนธรรมของผู้คนในภูมิภาค แม้กระทั่งผู้ที่ไม่ได้สนใจเชิงวิชาการ หนังสือเล่มนี้ก็ช่วยเปิดมุมมองให้เกิดความเข้าใจอดีตและปัจจุบันของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งทั่วทั้งภูมิภาคผ่านพ้นประสบการณ์ความขัดแย้งและบาดแผลของความทรงจำในยุคสงครามเย็นมาร่วมกัน ถึงแม้ว่าอดีตในช่วงระยะเวลาดังกล่าวจะมีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดก็ตาม